

UN MONUMENT FEUDAL DOBROGEAN NECUNOSCUȚ — biserica Sf. Atanasie de la Niculițel

Arh. CRISTIAN MOISESCU

Dobrogea, pământ românesc cu o viață istorică tumultuoasă, deținător al unor bogate urme de cultură materială, a polarizat în cel mai înalt grad interesul cercetătorilor noștri, arheologi și istorici, încă din secolul trecut. Cu toate acestea, vestigiile sale sînt departe de a fi întru totul cunoscute. Cercetări sistematice sau descoperiri întâmplătoare aduc permanent la lumină elemente noi, îmbogățind astfel cunoștințele asupra istoriei acestei vechi provincii românești.

Astfel, cu prilejul unei cercetări a monumentelor de arhitectură din zona de nord a Dobrogei¹ a fost depistat în comuna Niculițel, jud. Tulcea, un vechi lăcaș de cult, actualmente biserica cu hramul Sf. Atanasie (fig. 1).

Prin efectuarea unor sondaje preliminare, cu caracter arheologic și de arhitectură, au fost precizate trei mari etape de construcție, în evoluția acestui monument.

Partea cea mai veche a bisericii, formată din pronaos, naos și altar, o constituie un edificiu, avînd planul în formă de „cruce înscrisă”, fără puncte de sprijin libere (așa numitul tip „simplu”) (fig. 2).

Partea centrală a naosului este acoperită cu o turlă scundă, circulară în interior și hexagonală în exterior. Tamburul turlei este susținut spre sud și nord de două arce laterale în plin cintru, spre vest de o boltă semicilindrică dispusă în lung, iar spre est de o îngustă boltă, de asemenea semicilindrică, egală ca lățime cu arcele laterale.

Partea vestică a naosului este flancată de două firide laterale, caracteristice monumentelor de tipul triconcului sîrbesc (fig. 3).

Absida altarului, semicirculară atît la interior cît și la exterior, este acoperită cu o semicalotă aflată în continuarea înguste bolți semicilindrice.

Luminarea interiorului naosului se face atît prin două ferestre care străpung zidurile laterale dinspre sud și nord, cît și prin trei ferestre — cîte una pe laturile de est, sud-est și sud-vest ale turlei. Altarul era luminat prin trei ferestre dispuse în axul absidei (fig. 2).

Pronaosul bisericii, în forma sa actuală adosat naosului inițial, este rezultatul unor refaceri ulterioare și are o formă aproape patrată, fiind luminat de o singură fereastră, dispusă pe latura de sud și boltit cu un semicilindru longitudinal (fig. 2, 3).

¹ Cercetarea acestor monumente a avut loc în luna octombrie 1974. Releveul monumentului a fost întocmit de arh. Cornel Dobrescu.

În sfârșit, ultima etapă de construcție o constituie pridvorul încununat de o turlă „oarbă“, adăugat vechiului edificiu în secolul trecut, la 1880 (fig. 3).

Cota de nivel a pridvorului și a trotuarului actual se află cu 75 cm mai ridicată decât nivelul pavajului existent în interiorul naosului și pronaosului.

Fundațiile naosului și pronaosului, puțin adâncite (0,95 m), sînt realizate din piatră de carieră cu liant de pămînt, mortarul intervenind numai în partea

Fig. 1. Biserica Sf. Atanasie din Niculițel. Vedere dinspre sud-est.

superioară, spre a se crea un strat de egalizare și legătură cu prima asiză de cărămidă (fig. 5).

Paramentul, cercetat prin cîteva sondaje efectuate pînă la nivelul cornișei, este alcătuit din cărămizi de formă pătrată, avînd latura de dimensiuni variabile, de la 27 pînă la 35 cm. Grosimea, de asemenea, variază de la 3,5 pînă la 6 cm. Cărămizile cu impresiuni în diagonală, după format și tehnică de realizare, ne îndreptățesc să apreciem că provin din ruinele unei clădiri de epocă romano-bizantină. De altfel, sondajele arheologice² au reușit să surprindă un nivel de viațuire, cel mai vechi identificat în suprafața cercetată, ce conține numeroase fragmente ceramice caracteristice epocii mai sus amintite³.

Rosturile zidăriei, îngrijit lucrate și egale cu grosimea cărămizilor, sînt umplute cu mortar pînă la fața zidăriei. Este de menționat faptul că mortarul prezintă în compoziția sa cărămidă pisată. Încă de la început, exteriorul edificiului a fost acoperit cu un strat de tencuială, ale cărei urme sînt încă vizibile în numeroase puncte. Fațadele se evidențiază printr-o tratare simplă, singura decorație constituind-o succesiunea de firide înalte despărțite prin lezene existente numai în cadrul edificiului inițial (fig. 1).

² Sondajele arheologice au fost efectuate de Adrian Bătrina în luna noiembrie 1974.

³ Adrian Bătrina, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la biserica Sf. Atanasie din Niculițel* (jud. Tulcea), lucrare în manuscris la arhiva D.P.C.N.

Formula structurală a acestui tip de edificiu are o vechime foarte mare, apărind în zona balcanică încă din sec. al VI-lea, la construcții de dimensiuni mici, în general baptisterii anexate bazilicilor (la Pirdop în Bulgaria sau la încăperile anexă ale bisericii Sf. Anii din Prespa din Macedonia).

În sec. X—XIII, tipul de construcție căruia îi aparține monumentul de care ne ocupăm a cunoscut o răspândire pe o arie relativ întinsă: în Bulgaria

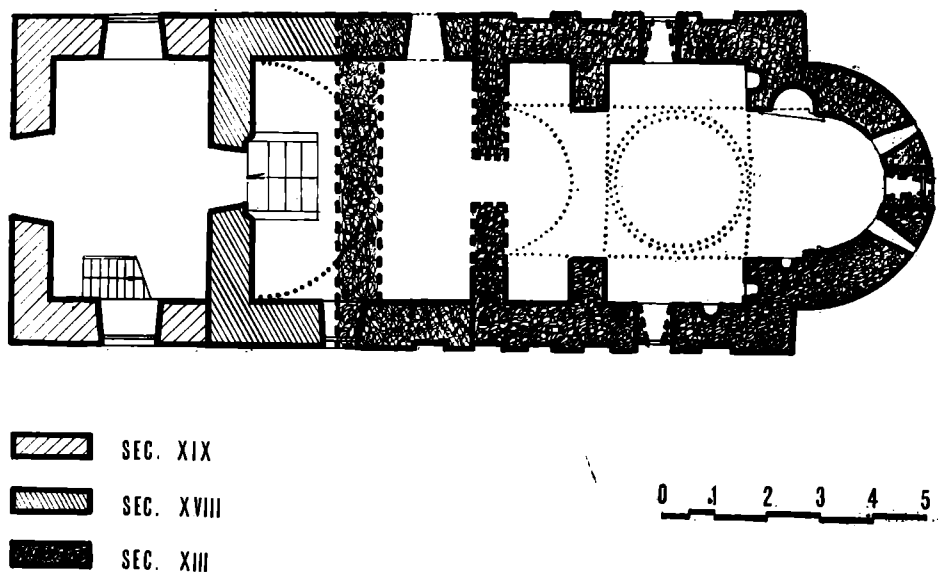

Fig. 2. Biserica Sf. Atanasie din Niculițel, plan.

— ediculele din zona Preslavului⁴, bisericile de la Boiana (prima etapă) și Sapareva Bania (sec. XI—XII), Sf. Teodor din Boboșevo (sec. al XII-lea), Nicopole (sec. al XIV-lea)⁵; în Serbia — Krajleva Ćrkva (1313), Studenica, Sf. Gheorghe din Zvečan (1324), Budešavci (sec. al XI-lea)⁶; în Grecia — la Plataniti în Argolida, biserica Sf. Sotiros din Salonic, Sf. Gheorghe de la Geraka din Attica toate trei din sec. XII—XIV)⁷, în Constantinopol — nucleul central al bisericii mănăstirii Chora (Kahrie Geami, anterioară sec. al XII-lea)⁸, etc.

Asemenea construcții au fost descoperite și pe teritoriul României. Biserica de la Garvăn-Dinogetia, construită în a doua jumătate a sec. al XI-lea⁹, prezintă similitudini cu unele construcții contemporane, mai ales din părțile răsăritene ale Peninsulei Balcanice, rezultat al numeroaselor contacte existente între Dobrogea și regiunea sud-dunăreană, aflate mult timp sub stăpânire bizantină.

⁴ *Kratka istoria na bilgarskata arhitektura*, Sofia, 1965, p. 91.

⁵ *Ibidem*, pp. 111—113.

⁶ A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u Srednevekovnoj Srbiji*, Beograd, 1962, p. 142, 144, 145.

⁷ Adriano Alpago Novello, *Grecia Bizantina*, Milano, 1969, p. 66—68.

⁸ N. I. Brunov, *Arhitektura Vizantii*, în *Vseobščaiia istoria arhitekturi*, vol. III, Moscova-Leningrad, 1966, pp. 145—148.

⁹ Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 350—356.

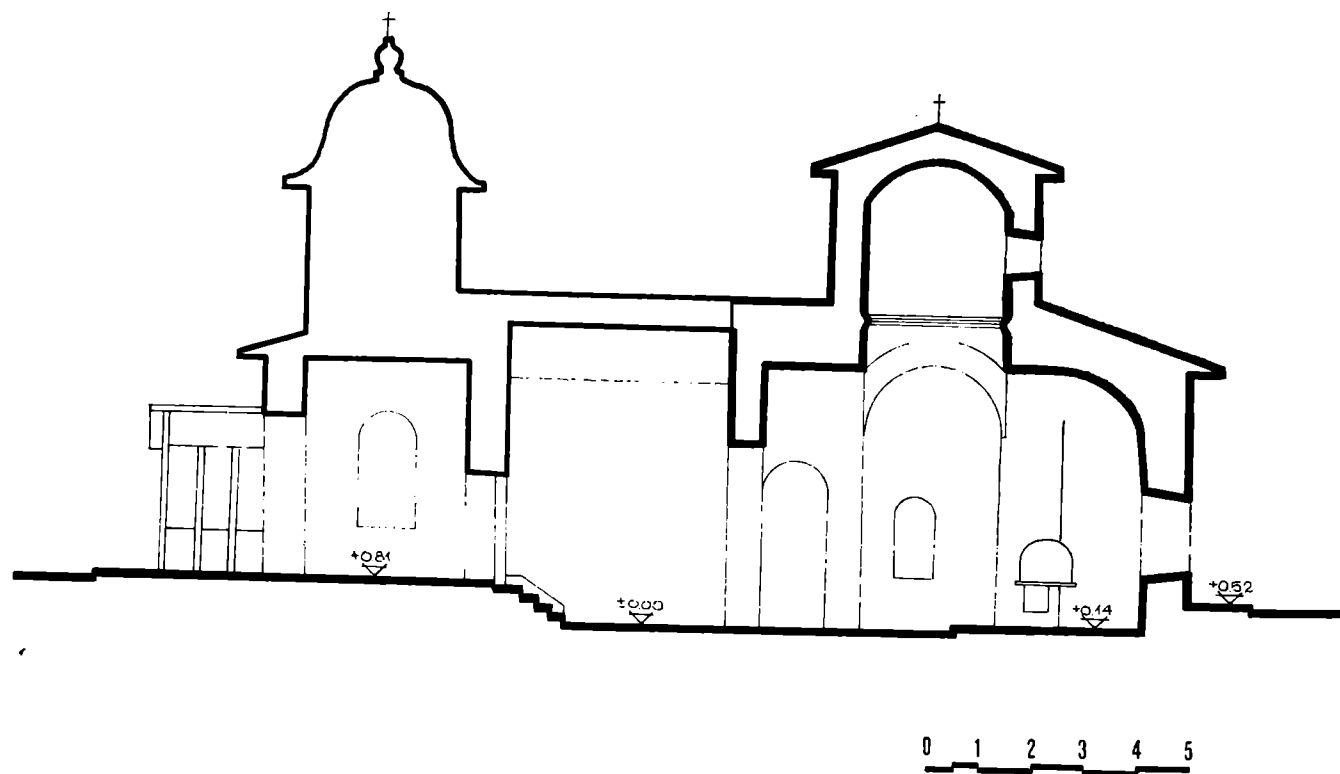

Fig. 3. Biserica Sf. Atanasie din Niculițel, secțiune longitudinală.

Analiza monumentului de la Niculițel ne îndreaptă cu precădere către unele exemple amintite din zona balcanică, și anume spre grupul de biserici cu așa-zisul aspect cubic, întâlnit în sec. XI—XII. Este vorba despre edificiile religioase care fac parte din tipul provincial bizantin, ilustrat prin Boiana și Garvăn-Dinogetia, monumente caracteristice epocii de recucerire bizantină a Balcanilor.

Deosebirea principală dintre biserica de la Niculițel și cele două exemple amintite constă în tendința de amplificare a părții vestice a naosului, unde brațul

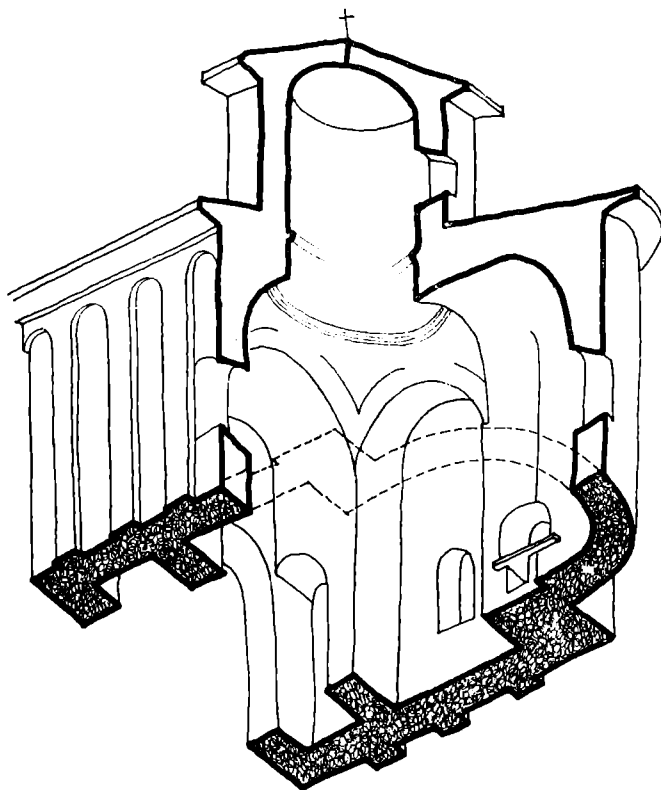

Fig. 4. Biserica Sf. Atanasie din Niculițel, perspectivă axonometrică.

crucii este mai dezvoltat, iar spațiul interior mărit prin crearea celor două firide laterale. În baza acestei particularități, considerăm că biserica Sf. Atanasie, având un plan mai evoluat, reprezintă trecerea către același tip de monument la care este prezent și pronaosul, înfățișat de bisericile Sf. Petru și Pavel din Nicopole, Doina Kamenita și Argeș I, toate datate de la sfârșitul sec. al XIII-lea, la începutul sec. al XIV-lea.

Elementele de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor îndreptătesc încadrarea monumentului în cauză într-o epocă ale cărei limite nu depășesc sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului următor.

Spre aceeași datare ne conduc și rezultatele sondajelor arheologice. Ceea ce considerăm că poate fi reținut este faptul că primul edificiu de la Niculițel își taie șanțurile de fundație de la fața unui strat de cultură ce conține frag-

mente ceramice databile în sec. al XI-lea, pe baza analogiilor cu materialele similare descoperite în așezările de la Dinogeția, Capidava și Păcuiul lui Soare¹⁰.

Prezența acestor materiale ne oferă un „terminus post quem” în datarea monumentului, demonstrând totodată că așezarea de la Niculițel ființa din nou în cursul secolului al XII-lea, ca și alte așezări bizantine, apărute pe urmele unora mai vechi din zona limesului dunărean.

Pe de altă parte, existența unor fragmente de ceramică smălțuită și decorată în tehnica „sgraffito”, ce poate fi datată cel mai târziu în prima jumătate

Fig. 5. Biserica Sf. Atanasie din Niculițel — vederea sondajului arheologic executat în zona de sud a naosului.

a sec. al XIV-lea, surprinsă la fața unui pavaj organizat în jurul monumentului, ne conduce astfel la stabilirea unui terminus „ante quem”¹¹.

În contextul unei casete arheologice executată pe latura de sud, în zona de legătură a naosului cu pronaosul, a fost evidențiată clar relația dintre aceste

¹⁰ Adrian Bătrina, *op. cit.*,

¹¹ *Ibidem.*

compartimente, demolarea și o primă refacere a pronaosului într-o formă nouă avînd loc la o dată nu prea îndepărtată de cea a construcției inițiale ¹².

Cît privește funcția acestui lăcaș, ținînd seama de tipul și dimensiunile sale, apreciem că ne aflăm în fața unui monument de cult aparținînd unei reședințe feudale sau servind unei colectivități civile. Nu putem atribui acestei mici construcții funcția de biserică aparținînd unei mănăstiri, datorită atît formei planului, cît și faptul că în preajma Niculițelului a fost descoperită o biserică de plan treflat, datată în sec. XI—XII, construcție tipică, din considerente de desfășurare a cultului, pentru un lăcaș de mănăstire. Aceasta a dat se pare și denumirea veche a localității, întilnită sub forma „Monastir” într-un izvor istoric din anul 1599 ¹³, precum și în hărți din 1744, 1769, 1774 ¹⁴, sau „Mănăstiriște”, cum este menționată în harta statistică rusă din anul 1835 ¹⁵.

În concluzie, precizăm că în rîndurile de față am căutat să aducem în circuitul științific un monument — pînă în prezent necunoscut, al treilea de acest tip — conservat întreg pe teritoriul țării noastre care contribuie în mare măsură la elucidarea unor probleme legate de procesul de cristalizare a arhitecturii feudale românești. În același timp, prezența acestui tip de monument în spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră dovedește o dată în plus contribuția acestui teritoriu în transmiterea unor anumite influențe culturale bizantine, de care țările române au beneficiat din cele mai vechi timpuri.

Cercetărilor viitoare le revine sarcina de a surprinde și alte elemente de cultură materială, care să creeze o imagine asupra a ceea ce va fi însemnat așezarea de la Niculițel, monumentele sale, cum și importanța avută de aceasta în contextul culturii românești.

UN MONUMENT FÉODAL INCONNU DE DOBROUDJA, L'ÉGLISE SAINT-ATHANASE DE NICULIȚEL

R é s u m é

A l'occasion des récentes recherches effectuées sur les monuments d'architecture de la zone du nord de la Dobroudja, on a découvert dans le village de Niculițel, un ancien édifice de culte, actuellement l'église St. Athanase (fig. 1).

La plus ancienne partie de l'église, comprenant le pronaos, le naos et l'autel, est surmontée d'une tour, soutenue vers le sud et le nord par deux arches latérales en plein cintre, vers l'ouest par une voûte semicylindrique, disposée en long, et vers l'est par une voûte étroite, toujours cylindrique (fig. 2).

Le pronaos de l'église — en forme actuel adossé à la construction initiale — de forme presque carrée, est recouvert d'une voûte longitudinale (fig. 3).

¹² Ibidem.

¹³ Georgil Donsae de itinere suo constantinopolitano epistola, Lugdunum Batavae, 1599, p. 82.

¹⁴ Academia Republicii Socialiste România, Atlasul Dimăncescu, f. 133, 138 și 143.

¹⁵ Const. C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 144—145. În legătură cu această problemă, vezi de același autor *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 119.

La dernière étape de construction est constituée par l'exonarthex surmonté d'une tour, ajouté à l'ancien édifice en 1880.

Les éléments dont nous disposons à l'état actuel des recherches nous permettent de situer le monument dont il s'agit dans une époque dont les limites ne dépassent pas la fin du XIII-ème siècle et le début du siècle suivant.

En tenant compte de son type et de ses dimensions, nous considérons que cette église a appartenu soit à une résidence féodale, soit à une collectivité civile.